

Beata Maria Nowak

Pedagogium WSNS w Warszawie

Klimat społeczny instytucjonalnego i rodzinnego środowiska wychowawczego

Abstrakt: Autorka artykułu prowadzi rozważania nad klimatem społecznym instytucjonalnego i rodzinnego środowiska wychowawczego. Dokonuje szczegółowego przeglądu badań nad klimatem społecznym placówek resocjalizacyjnych i opiekuńczo-wychowawczych, zestawiając je z wynikami własnych badań, opisujących dominujące dymensje klimatu społecznego w rodzinnych domach dziecka.

Słowa kluczowe: klimat społeczny, instytucje resocjalizacyjne, placówki opiekuńczo-wychowawcze, rodzinne domy dziecka.

Wprowadzenie

W rozumieniu prekursorów badań nad klimatem społecznym instytucji – Andrew W. Halpina i Dona B. Crofta (1963) oraz Rudolfa Moosa (1975) – klimat społeczny jest swego rodzaju „osobowością instytucji”. W toku funkcjonowania instytucjonalnego formowana jest specyficzna „osobowość organizacyjna”, którą wyznacza struktura i kultura organizacyjna – różnorodne, niepowtarzalne zachowania członków danej organizacji funkcjonujących w sieci strukturalnych zależności, formalnych i nieformalnych interakcji oraz komunikacyjnych sprzężeń zwrotnych. Trudności w precyzyjnym diagnozowaniu klimatu społecznego oraz w jego generalizowaniu (biorąc pod uwagę określony typ instytucji, np. instytucje pomocy społecznej, oświatowe czy resocjalizacyjne), wynikają z dużej dynamiki życia organizacyjnego, fluktuacji pracowników oraz nieprzewidywalności

zachowań członków organizacji w sytuacjach trudnych, a zwłaszcza wymagających szybkiego reagowania.

W odniesieniu do klimatu społecznego instytucjonalnego środowiska wychowawczego Lesław Pytka (2000, s. 175) sformułował definicję, w której określa go jako „zbiór subiektywnie postrzeganych przez wychowanków i wychowawców charakterystycznych cech, sytuacji, zdarzeń, będących względnie trwałymi skutkami jego funkcjonowania w ramach przyjętego systemu organizacyjnego i pedagogicznego, kształtujący motywacje i zachowania jednostek oraz grup społecznych tej instytucji”. Inne atrybuty przypisuje klimatowi społecznemu instytucji wychowawczej Marek Konopczyński (2006, s. 170), definiując go jako „układ stosunków interpersonalnych i wzajemnych relacji osobowych personelu wychowawczego i administracyjnego oraz innych osób z najbliższego środowiska”, dostrzegając jego fundamentalną rolę w kreowaniu pożądanej, innowacyjnej i niekonwencjonalnej działalności pedagogicznej.

Biorąc pod uwagę oba przytoczone wyżej stanowiska, można przyjąć, że klimat społeczny instytucji wychowawczej, resocjalizacyjnej lub opiekuńczo-wychowawczej jest wypadkową formalnej struktury i organizacji placówki, przyjętej aksjologii pedagogicznej, postaw i zachowań wychowawców i wychowanków, stosowanych metod i form oddziaływań wychowawczych oraz uczestnictwa placówki w lokalnej sieci współpracy międzyinstytucjonalnej i współdziałania z organizacjami pożytku publicznego.

Klimat społeczny instytucjonalnego środowiska wychowawczego nie jest łatwy do zdiagnozowania. Zazwyczaj jest rozpatrywany w perspektywie specyfiki wychowanków danej instytucji, struktury kompetencyjnej jej pracowników oraz efektywności procesu opieki i wychowania lub resocjalizacji. Diagnoza klimatu społecznego oparta jest na trzech podstawowych wymiarach wyróżnionych przez Moosa (1975), na które składają się:

- stosunki interpersonalne (m.in. zaangażowanie emocjonalne, przyjaźń, wzajemna pomoc);
- rozwój osobisty – nastawienie podmiotów interakcji na zaspokajanie potrzeb i aspiracji własnych oraz innych osób;
- porządek organizacyjny, na który składają się strukturalne i funkcjonalne aspekty działalności instytucji (m.in. sposoby komunikowania się, jawność organizacyjna oraz rodzaj kontroli i stosowane sankcje).

Klimat społeczny instytucjonalnego środowiska wychowawczego jest wprawdzie determinowany przez wiele czynników, ale niezwykle istotną rolę w jego kreowaniu odgrywa kadra pedagogiczna. Krystalizowanie się określonych dymensji klimatu społecznego w dużym stopniu determinują bowiem cechy osobowościowe wychowawców, poziom ich przygotowania zawodowego oraz zakorzenienie społeczne (poziom identyfikacji z miejscem pracy) i instytucjonalne (wymiar stażu pracy i związane z nim doświadczenie zawodowe).

Klimat społeczny instytucji resocjalizacyjnych i opiekuńczo-wychowawczych

W Polsce problematyka klimatu społecznego w placówkach resocjalizacyjnych jest współcześnie przedmiotem zainteresowania wielu pedagogów i psychologów. Badania zapoczątkowane przez Pytkę w latach 80. XX w. nad klimatem społecznym zakładów poprawczych dla nieletnich oraz penetracje tego obszaru badawczego w następnych latach (Pytka 1983, 2000), ukierunkowane były na rozpoznanie dominującego charakteru klimatu instytucji resocjalizacyjnych oraz na identyfikację związków pomiędzy poszczególnymi wymiarami klimatu społecznego a:

- cechami biograficznymi wychowanków i strukturą kompetencyjną kadry pedagogicznej (m.in. Pustkowiak 2000; Zalewski 2004);
- stosunkiem kadry do procesów opieki i wychowania lub resocjalizacji (Frąckowiak 2006);
- efektywnością procesów opieki i wychowania oraz resocjalizacji (Sobczak 2007);
- strukturą instytucji (Staniaszek 2014).

Zdecydowana większość dotychczasowych polskich badań nad klimatem społecznym instytucjonalnego środowiska wychowawczego prowadzona była z wykorzystaniem Skali Klimatu Społecznego R. Moosa, w adaptacji i przekładzie Pytki. Klimat społeczny instytucji identyfikowany jest poprzez porównanie średnich wyników uzyskanych przez wychowawców ze średnimi wynikami wychowanków – im większe są rozbieżności w wynikach, tym większe jest prawdopodobieństwo, że klimat społeczny badanej placówki jest niekorzystny.

Na bazie porównań z instytucjami resocjalizacyjnymi w innych krajach wyróżniono cztery podstawowe typy klimatu społecznego (Pytka 2000):

- **terapeutyczno-wychowawczy**, najbardziej pożądaný dla osiągnięcia celów resocjalizacyjnych, cechujący się kształtowaniem przyjaznych stosunków interpersonalnych o wyraźnym zabarwieniu terapeutycznym (funkcje kontrolno-represyjne są zredukowane do minimum);
- **opiekuńczo-wychowawczy**, pożądaný, ale charakteryzujący się dominacją orientacji na autonomię oraz problemy osobiste i praktyczne wychowanków nad parametrami organizacyjnymi placówki;
- **kontrolująco-opiekuńczy**, wskazujący na niekorzystne tendencje w organizowaniu środowiska wychowawczego – położenie największego nacisku na kontrolę zachowania wychowanków i ład wewnątrzinstytucjonalny, zaś najmniejszego na kształtowanie niekonfliktowych stosunków interpersonalnych;
- **kontrolująco-restrykcyjny**, najbardziej niepożądany, koncentrujący się na przestrzeganiu zewnętrznej dyscypliny i rygorów regulaminowych, którego charakterystyczną cechą jest zaniedbywanie elementów klimatu społecznego sprzyjających wytwarzaniu terapeutycznego środowiska, przy zachowaniu

autonomii wychowanków i swobody ich ekspresji oraz kształtowaniu poprawnych stosunków interpersonalnych.

Cytowane wyżej badania Pytki wykazały, że w polskich zakładach poprawczych panuje najbardziej niekorzystny z pedagogicznego punktu widzenia klimat – kontrolująco-restrykcyjny. Wyniki te zostały potwierdzone przez Grzegorza Zalewskiego (2004), Anetę Skuzę (2012) oraz M. Staniaszek (2014), którzy odnotowali tę dymensję w większości badanych placówek resocjalizacyjnych. Okazuje się jednak, że z upływem czasu w tych instytucjach zachodzą wprawdzie powolne, ale sukcesywne zmiany w zakresie kreowania klimatu społecznego, głównie w wymiarze relacji interpersonalnych, rozwoju osobistego i porządku organizacyjnego. Wykazały to między innymi badania Przemysława Frąckowiaka (2006) oraz Sławomira Sobczaka (2007). Okazało się bowiem, że w większości badanych przez nich zakładów poprawczych panował sprzyjający wychowawczo klimat społeczny, określanej jako terapeutyczno-opiekuńczy, zaś klimat niekorzystny (kontrolująco-restrykcyjny) stwierdzono tylko w tych placówkach, w których występowały braki w bazie materialnej, gdzie występowała duża rotacja pracowników, zaś kadra pedagogiczna posiadała niskie kompetencje merytoryczne.

Badania nad klimatem społecznym w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych (MOW) i młodzieżowych ośrodkach socjoterapeutycznych (MOS), wykonane i opracowane w 2014 r. przez Mariusza Granosika, Anitę Gulczyńską i Renatę Szczepanik (2014), wskazują natomiast na dominację w obu typach placówek klimatu kontrolno-opiekuńczego. Oznacza to, że zdiagnozowany w nich klimat społeczny, postrzegany jako układ relacji między podmiotami komunikującymi się ze sobą w przestrzeni placówki i w środowiskach pozainstytucjonalnych, w niewystarczającym stopniu służy udzielaniu wychowankom tych placówek pomocy i wsparcia w rozwoju. Wynika to między innymi z faktu, że badani wychowawcy mają silne poczucie ograniczeń zewnętrznych, nie są zadowoleni z efektów swoich działań, mają zgeneralizowane poczucie własnej roli zawodowej ukierunkowane na wykonywanie czynności kontrolujących, dyscyplinujących i egzekwujących oraz postrzegają siebie jako osoby terapeutyzujące i reedukujące. Odbiega to znacznie od definiowanego przez nich sukcesu pedagogicznego, jako efektu pogłębionej relacji z wychowankiem, zaufania i wpływu na pozytywne zmiany w jego życiu. Ponadto w tych placówkach odnotowano deficyt kultury organizacyjnej w zakresie pracy wychowawczej – liczne problemy w zarządzaniu placówką, odnoszące się między innymi do:

- wadliwego systemu ustalania zasad i sposobów ich egzekwowania;
- braku spójnej strategii nagradzania i karania wychowanków oraz rozwiązywania konfliktów;
- ustalania zasad panujących w ośrodku bez udziału wychowanków;
- zaniedbań w zakresie organizacji czasu wolnego wychowanków;
- niedostatecznej integracji działań badanych ośrodków ze środowiskiem pozainstytucjonalnym (zewnętrznym).

Autorki badania skonstatowały, iż mimo odmiennych funkcji obu instytucji (MOW i MOS), założonych w prawno-społecznym systemie zapobiegania demoralizacji i przestępczości dzieci i młodzieży, w obu typach placówek występuje wyraźna zbieżność zasad pracy wychowawczej oraz sposobów postrzegania, formułowania i wartościowania osiągniętych celów wychowawczych. Dominuje w nich podobny klimat społeczno-wychowawczy, nabrzmiały problemami komunikacyjnymi i nasycony licznymi przejawami przymusu. Taki zunifikowany stan rzeczy pozostaje w sprzeczności z formalnym charakterem każdej z analizowanych instytucji – profilaktycznym (MOS) i resocjalizacyjnym (MOW).

Z kolei badania monograficzne instytucji opiekuńczo-wychowawczych (internatów i burs szkolnych) przeprowadziły niezależnie Beata Maria Nowak (2006) oraz Beata Zięba-Kołodziej (2009). Wyniki obu cytowanych badań wskazują na niekorzystne tendencje w organizowaniu środowiska wychowawczego w instytucjach opiekuńczo-wychowawczych. Obserwowana jest dominacja zewnętrznej dyscypliny zachowań wychowanków, formalizacja stosunków między wychowawcami a wychowankami (relacje o charakterze instrumentalnym dotyczące w większości przypadków kontroli zadań zleczanych wychowankom przez pedagogów) oraz położenie nacisku na zewnętrzną kontrolę zachowania, ład i przestrzeganie regulaminu (Zięba-Kołodziej 2009; Nowak 2006, s. 76). Biorąc pod uwagę powyższe, klimat społeczny w tych placówkach można określić – podobnie jak w MOS-ach i MOW-ach – mianem kontrolno-opiekuńczego (Bielak, Czepczyńska, Sitarczyk i in. 2011), niekorzystnego w perspektywie pożądanego wpływu wychowawczego.

Podsumowując, zaprezentowany powyżej przegląd badań wskazuje na dominację w instytucjach resocjalizacyjnych i opiekuńczo-wychowawczych klimatu społecznego niesprzyjającego oddziaływaniom pedagogicznym. Świadczą o tym między innymi:

- niedostatek oddziaływań związanych z kształtowaniem pozytywnych relacji interpersonalnych, zarówno między wychowankami, jak i wychowankami a kadrą placówki;
- przerost czynności ukierunkowanych na kontrolę przestrzegania przez wychowanków dyscypliny, regulaminów i zasad;
- niewielkie znaczenie przypisywane rozwojowi osobistemu wychowanków oraz współpracy z ich rodzinami;
- niedostateczne przygotowanie wychowanków do funkcjonowania w społeczeństwie po opuszczeniu placówki.

Klimat społeczno-wychowawczy rodzinnych domów dziecka (RDD)

Wraz z wejściem w życie ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, placówka opiekuńczo-wychowawcza typu rodzinnego

pozostała w systemie opieki nad dzieckiem i rodziną jako forma instytucjonalna¹. Ustawa ta wprowadziła natomiast nową formę organizacyjną pieczy zastępczej nad dzieckiem – rodzinny dom dziecka jako formę rodzinnej pieczy zastępczej. Jest on pod względem funkcjonalnym odpowiednikiem placówki opiekuńczo-wychowawczej typu rodzinnego, ale różni się od niej znacznie formą organizacyjną.

Powyższy stan rzeczy stał się inspiracją do podjęcia próby rozpoznania klimatu społeczno-wychowawczego tej rodzinno-instytucjonalnej efemerydy. Badanie przeprowadzono w listopadzie 2015 roku (Nowak 2015). Wzięło w nim udział 100 rodziców oraz 62 dzieci (biologicznych i objętych pieczą zastępczą) z 30 rodzinnych domów dziecka funkcjonujących na Mazowszu. Badanie przeprowadzono z wykorzystaniem metody sondażu diagnostycznego z zastosowaniem Skali Klimatu Społecznego Moosa². Jest to skala szacunkowa, składająca się z 90 pozycji – sformułowań odnoszących się do różnorodnych aspektów życia, w tym przypadku – w rodzinie. Skala zawiera 9 podskal składających się na 3 podstawowe wymiary:

1. **Stosunki interpersonalne między członkami rodziny.** Podskale: „zaangażowanie” – podskala określająca stopień świadomego uczestnictwa w codziennym życiu; „podtrzymywanie emocjonalne” – wyznaczająca poziom wsparcia emocjonalnego; „ekspresja” – wskazująca na zakres swobody w wyrażaniu uczuć, w tym również na wrogość w stosunkach interpersonalnych.
2. **Rozwój osobisty.** Podskale: „autonomia” – podskala określająca stopień samodzielności; „orientacja praktyczna” – służąca ocenie rozwiązywaniu praktycznych problemów; „orientacja na problemy osobiste” – umożliwiająca pomiar poziomu umiejętności w zakresie pokonywania wewnętrznych trudności motywacyjnych i emocjonalnych oraz świadomości własnego „ja”.
3. **System organizacyjny.** Podskale: „porządek i organizacja” – podskala służąca ocenie stopnia zdyscyplinowania, gotowości do przestrzegania ładu i porządku oraz zachowywania się według określonych wymagań społecznych; „jasność celów” – dostarczająca informacji na temat stopnia znajomości i zrozumienia wymagań formalnych; „kontrola wychowawcza” – określająca poziom gotowości do wypełniania przez dorosłych zadań kontrolno-opiekuńczych.

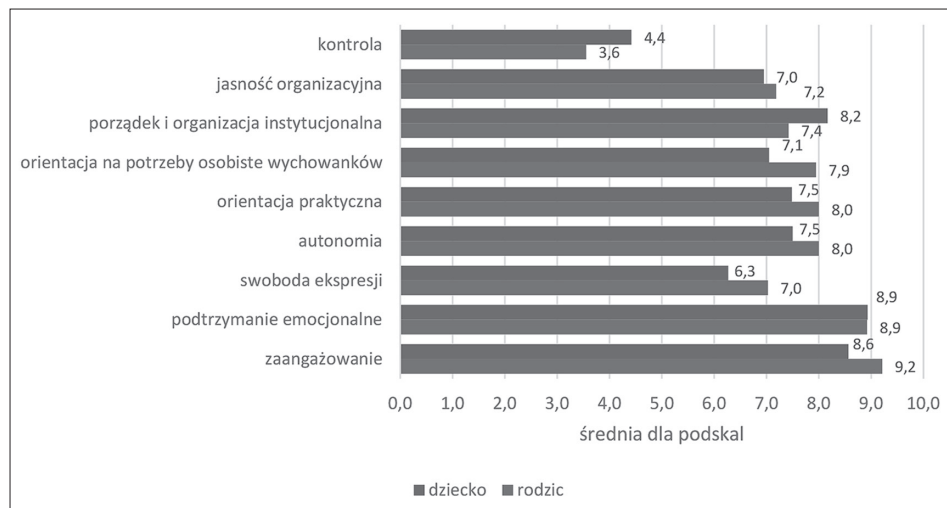
W każdej z wyróżnionych wyżej podskal respondenci mogą uzyskać minimalnie 0 punktów, maksymalnie 10. W efekcie uzyskuje się średnie arytmetyczne w zakresie poszczególnych podskal, przy czym zakłada się, że im wyższa jest wartość średniej arytmetycznej dla danej podskali, tym bardziej klimat placówki odpowiada jej nazwie. Zakłada się również, że im wyższe są wartości uzyskane w pierwszych sześciu podskalach oraz im niższe w trzech ostatnich, tym klimat wychowawczy jest bardziej sprzyjający oddziaływaniom pedagogicznym i wszech-
.....

¹ Dz.U. 2011 Nr 149 poz. 887 z póź. zm.

² Biorąc pod uwagę charakter RDD, zmieniono jedynie brzmienie pytań, bez ingerencji w ich treść (modyfikacja – M. Konopczyński).

stronnemu rozwojowi dzieci. Ponadto, im większe odnotowuje się rozbieżności pomiędzy średnimi wartościami uzyskanymi przez dorosłych i dzieci, tym bardziej klimat społeczny jest niesprzyjający.

W przedmiotowym badaniu we wszystkich podskalach zostały porównane średnie wartości uzyskane przez dzieci wychowujące się w RDD z wynikami ich rodziców. W toku analiz badawczych odnotowano występowanie pewnych tendencji w obrębie wyróżnionych wymiarów klimatu społecznego i odpowiadających im podskal (wykres 1).

Wykres 1. Porównanie średnich wartości podskal klimatu społecznego w grupie rodziców i dzieci wychowujących się w RDD

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki badań w wymiarze „stosunki interpersonalne” okazały się istotne statystycznie we wszystkich trzech podskalach. Najwyższe średnie w obu analizowanych grupach (dzieci i rodziców) uzyskano w podskalach „podtrzymanie emocjonalne” oraz „zaangażowanie”, zaś najniższe w podskali „swoboda ekspresji”. Świadczy to o tym, że w badanych rodzinnych domach dziecka, rodziców i dzieci łączy silna więź emocjonalna. Rodzice są zaangażowani w rozwiązywanie problemów oraz pokonywanie trudności doświadczanych przez dzieci powierzone ich opiece – zarówno badani rodzice, jak i dzieci, bardzo wysoko ocenili stopień zaangażowania członków rodziny w realizację codziennych zadań i obowiązków.

W analizowanej dymensji, w obu grupach najniżej oceniono zakres swobody dzieci w wyrażaniu uczuć, w tym także uczucia wrogości w stosunkach interpersonalnych, co może świadczyć o występowaniu u dzieci zahamowań lub wręcz blokad emocjonalnych. Można też przypuszczać, że mamy tu do czynienia albo z oddziaływaniami rodzicielskimi tłumiącymi bądź wygaszającymi (z różnych po-

wodów) naturalną potrzebę dzieci do wyrażania uczuć, albo z metodycznie oprzyrządowanymi oddziaływaniami resocjalizującymi.

W wymiarze „rozwoju osobistego” odnotowano wysokie, utrzymujące się na tym samym poziomie, rozkłady odpowiedzi dzieci i rodziców w podskali „autonomia” i „orientacja praktyczna” (średnie w obu podskalach: dzieci – 7,5; rodzice – 8,0). Taki wynik świadczy o stosunkowo wysokim poziomie samodzielności dzieci, zarówno w wykonywaniu codziennych czynności samoobsługowych, jak i porządkowych. W ocenie ogółu respondentów, w stopniu dobrym realizowane są potrzeby praktyczne dzieci, związane między innymi z kształceniem oraz przygotowaniem zawodowym i usamodzielnieniem. Dzieci wychowujące się w badanych RDD mają duże oczekiwania wobec rodziny, ale nie zawsze odnoszą je adekwatnie do własnych możliwości i motywacji, co prawdopodobnie jest efektem posiadania przez nie niskiego poziomu umiejętności w zakresie dokonywania wglądu w siebie i pokonywania wewnętrznych trudności emocjonalnych. W omawianym wymiarze jedynie w podskali „orientacja na potrzeby osobiste” odnotowano wyniki istotne statystycznie.

Analizując dane badawcze w obrębie wymiaru „system organizacyjny” można przypuszczać, że członkowie RDD wykazują silne skłonności do przestrzegania zewnętrznych przejawów ładu i porządku oraz dyscypliny wewnątrzrodzinnej, przy czym dzieci postrzegają ten wymiar klimatu społecznego w bardziej „ostrzych” ramach niż ich rodzice. Wszyscy członkowie badanych rodzin postrzegają natomiast w ten sam sposób cele, zadania i regulamin funkcjonowania w rodzinie.

Najniższy wynik badania, zarówno w odniesieniu do całości dokonywanych analiz, jak i w zakresie podskali „kontrola wychowawcza” (średnia: dzieci – 4,4; rodzice – 3,6), wskazuje z kolei na ograniczanie przez rodziców czynności kontrolno-opiekuńczych do niezbędnego minimum. Wynik ten jest kompatybilny z wysokim wynikiem w podskali „autonomia” i „orientacja praktyczna”. Pozwala to domniemywać, że dzieci wychowujące się w rodzinnych domach dziecka są samodzielne w codziennym funkcjonowaniu, a ich rodzice wydatnie pomagają im w pokonywaniu trudności związanych z nauką szkolną, przygotowaniem zawodowym czy też z przygotowaniem do samodzielnego życia w społeczeństwie.

W odniesieniu do wyróżnionych przez Pytkę typów klimatu społecznego, analiza uzyskanych wyników wskazuje na **współwystępowanie w rodzinnych domach dziecka dwóch typów klimatu społecznego: terapeutyczno-wychowawczego oraz opiekuńczo-wychowawczego** (wysokie wyniki w obszarze „stosunków interpersonalnych” oraz w obszarze „rozwoju osobistego”).

Analiza statystyczna danych badawczych wykazała ponadto, że w RDD funkcjonujących na wsi poziom zorganizowania życia rodzinnego jest najwyższy, zaś najniższy w małych miastach (wielkość miejscowości wpływa istotnie na podskale „porządek i organizacja instytucjonalna” oraz „jasność celów, zadań i regulaminów” – $p < 0,05$). Z kolei im więcej jest dzieci biologicznych, tym słabszy jest porządek organizacyjny w rodzinie ($\tau_b = -0,243$, $p = 0,037$). Nie odnotowa-

no natomiast istotnego związku pomiędzy wynikami dla którejkolwiek z podskal a liczbą osób zamieszkujących w RDD i liczbą wychowujących się w nich dzieci. Z kolei im starszy rodzic, tym więcej autonomii zapewnia dzieciom ($\tau_b = -0,215$, $p = 0,043$). W toku analiz statystycznych, w grupie rodziców wykryto istotne, dodatnie korelacje między poszczególnymi skalami (tab. 1).

Tabela 1. Grupa rodziców – wyniki analiz statystycznych

Skorelowane skale klimatu społecznego	Uzyskane wyniki
„Podtrzymanie emocjonalne” a „zaangażowanie”	im większe jest zaangażowanie rodziców, tym silniejsze jest ich oddziaływanie w zakresie udzielania dzieciom wsparcia emocjonalnego – ($\tau_b = -0,48$, $p < 0,001$)
„Podtrzymanie emocjonalne” a „swoboda ekspresji”	im mocniej rodzice wspierają dzieci w przezwyciężaniu trudności i problemów różnej natury, tym dzieci uzyskują więcej swobody w wyrażaniu swoich uczuć i emocji ($\tau_b = -0,34$, $p = 0,006$)
„Podtrzymanie emocjonalne” a „porządek i organizacja instytucjonalna”	im większe jest wsparcie emocjonalne udzielane dzieciom przez rodziców, tym wyższy jest stopień zdyscyplinowania dzieci ($\tau_b = -0,369$, $p = 0,002$)
„Podtrzymanie emocjonalne” a „jasność organizacyjna”	im większe jest wsparcie emocjonalne udzielane dzieciom przez rodziców, tym wyższy jest stopień znajomości i zrozumienia przez nie wymagań formalnych ($\tau_b = -0,335$, $p = 0,007$)
„Swoboda ekspresji” a „porządek i organizacja instytucjonalna”	im więcej swobody dają rodzice dzieciom w wyrażaniu uczuć i emocji, tym są one bardziej zdyscyplinowane i skłonne do zachowywania się według określonych wymagań społecznych ($\tau_b = -0,346$, $p = 0,004$)
„Autonomia” a „orientacja na problemy osobiste”	im większa jest samodzielność dzieci, tym wyższy jest poziom ich umiejętności w zakresie pokonywania wewnętrznych trudności motywacyjnych i emocjonalnych oraz świadomości własnego „ja” ($\tau_b = -0,258$, $p = 0,035$)
„Autonomia” a „porządek i organizacja instytucjonalna”	im większa jest samodzielność dzieci, tym są one bardziej zdyscyplinowane i skłonne do zachowywania się według określonych wymagań społecznych ($\tau_b = -0,356$, $p = 0,003$)
„Orientacja praktyczna” a „kontrola”	im większa jest pomoc rodziców w rozwiązywaniu praktycznych problemów dzieci, tym większa jest kontrola wychowawcza ($\tau_b = -0,338$, $p = 0,007$)
„Porządek i organizacja instytucjonalna” a „jasność celów, zadań i regulaminów”	im dzieci są bardziej zdyscyplinowane i skłonne do zachowywania się według określonych wymagań społecznych, tym wyższy jest stopień znajomości i zrozumienia przez nie wymagań formalnych ($\tau_b = -0,264$, $p = 0,026$)

Źródło: opracowanie własne.

Zestawienie wyników w poszczególnych podskalach klimatu społecznego w rodzinnych domach dziecka z wybranymi wynikami analogicznych badań kli-

matu społecznego w placówkach resocjalizacyjnych i opiekuńczo-wychowawczych (tabela 2) wskazuje na to, że w rodzinnych domach dziecka kreowany jest najbardziej korzystny klimat społeczny, świadczący o podejmowanych przez rodziców wysiłkach ukierunkowanych na pomoc i wsparcie w rozwoju oraz przygotowaniu powierzonych im dzieci do samodzielnego życia.

Tabela 2. Porównanie średnich wyników w poszczególnych podskalach klimatu społecznego między RDD a placówkami resocjalizacyjnymi i opiekuńczo-wychowawczymi

Podskale klimatu społecznego	Rodzinny dom dziecka (B.M. Nowak)		Placówka resocjalizacyjna (L. Pytko)		Placówka opiekuńczo-wychowawcza (B. Zięba-Kołodziej)	
	R – rodzice Dz – dzieci	średnia	W/N – wychowawcy/ nauczyciele W – wychowankowie	średnia	W – wychowawcy P – podopieczni (wychowankowie)	średnia
Zaangażowanie	R	9,2105	W/N	5	W	7,0
	Dz	8,5667	W	4,9	P	3,7
Podtrzymanie emocjonalne	R	8,9211	W/N	7	W	7,7
	Dz	8,9333	W	4,8	P	4,0
Swoboda ekspresji	R	7,0263	W/N	6	W	5,4
	Dz	6,2667	W	3,2	P	4,8
Autonomia	R	8,0000	W/N	7	W	6,9
	Dz	7,5000	W	2,8	P	4,5
Orientacja praktyczna	R	8,0000	W/N	9	W	5,7
	Dz	7,4833	W	6	P	4,3
Orientacja na potrzeby osobiste	R	7,9474	W/N	8	W	7,4
	Dz	7,0500	W	3,7	P	3,8
Porządek i organizacja instytucjonalna	R	7,4211	W/N	5	W	9,2
	Dz	8,1667	W	5,7	P	4,7
Jasność organizacyjna	R	7,1842	W/N	5	W	7,5
	Dz	6,9500	W	4,4	P	4,7
Kontrola	R	3,5526	W/N	6	W	4,1
	Dz	4,4167	W	5,4	P	6,0

Źródło: opracowanie własne: na podstawie wyników badań własnych oraz Pytko (2000) i Zięba-Kołodziej (2009).

Świadczą o tym nie tylko znacznie wyższe wartości średnich w poszczególnych wymiarach klimatu społecznego, ale także w miarę spójne postrzeganie

funkcjonowania rodziny przez dzieci i rodziców, w przeciwieństwie do sytuacji występującej w formach instytucjonalnych – placówkach resocjalizacyjnych czy opiekuńczo-wychowawczych. Osoby prowadzące RDD koncentrują się na kształtowaniu w rodzinie poprawnych, przyjaznych i nasyconych pozytywnymi uczuciami stosunków interpersonalnych, ograniczając do niezbędnego minimum czynności kontrolne.

W placówkach resocjalizacyjnych dominuje natomiast najbardziej niekorzystny, kontrolująco-restrykcyjny klimat społeczny. Największą wagę kładzie się bowiem na przestrzeganie zewnętrznej dyscypliny i regulaminów, mniejszą zaś na kształtowanie poprawnych stosunków interpersonalnych, a najmniejszą na wytwarzanie terapeutycznego środowiska społeczności instytucjonalnej. Z kolei w placówkach opiekuńczo-wychowawczych przewaga niekorzystnych składników klimatu społecznego wyznacza kontrolno-opiekuńczy typ klimatu społecznego, który charakteryzuje się dominacją czynności ukierunkowanych na zaspokajanie potrzeb wychowanków oraz ukierunkowanie na zapewnienie odpowiednich parametrów organizacyjnych tego typu instytucji.

Podsumowanie

Konstatując, w rodzinnych domach dziecka wytwarzane jest takie środowisko opiekuńcze, wychowawcze i terapeutyczne, które pozwala na kształtowanie stosunków interpersonalnych umożliwiających dzieciom rozwój osobisty, zaspokajanie potrzeby autonomii i swobodę ekspresji. Zaprezentowane w artykule wyniki badań skłaniają jednak do sformułowania zaleceń metodycznych dla rodziców, którzy powinni zwrócić szczególną uwagę na:

- kształtowanie u dzieci umiejętności pokonywania wewnętrznych trudności motywacyjnych i emocjonalnych;
- poszerzenie zakresu swobody dzieci w kreowaniu ich własnej tożsamości;
- ukierunkowanie oddziaływań rodzicielskich na bardziej zindywidualizowane podejście do zaspokajania potrzeb dzieci w zakresie intencjonalnego (wolicjonalnego i refleksyjnego) aspektu ich funkcjonowania: opanowania umiejętności dokonywania autodiagnozy, wypracowywania sposobów radzenia sobie ze stresem i własną niemocą czy też brakiem motywacji do działania.

Kończąc rozważania nad klimatem społecznym instytucjonalnego i rodzinnego środowiska wychowawczego należy podkreślić, że zarówno rodzinne domy dziecka, jak i instytucje resocjalizacyjne oraz opiekuńczo-wychowawcze są powołane do wspierania w rozwoju dzieci czasowo lub trwale odsuniętych od wpływu rodziców biologicznych – dzieci zagrożonych niedostosowaniem społecznym, niedostosowanych społecznie lub opuszczonych przez rodziców z różnych przyczyn (śmierć, ograniczenie lub utrata praw rodzicielskich). Co więcej, dzieci umieszczane w różnych formach opieki instytucjonalnej lub pieczy zastępczej wywodzą

się najczęściej z rodzin wieloproblemowych, głęboko dysfunkcyjnych lub/i patologicznych (więcej: Nowak 2011), przejawiając głębokie zapóźnienia socjalizacyjne i wychowawcze, a często są one dotknięte głęboką traumą psychiczną. Naturalną konsekwencją takiego stanu rzeczy powinno być kreowanie zarówno w rodzinnych, jak i w instytucjonalnych formach opieki nad dzieckiem, klimatu społecznego o dualnym charakterze: terapeutyczno-wychowawczym i opiekuńczo-wychowawczym, zapewniającym podopiecznym i wychowankom warunki do wszechstronnego, nieskrępowanego rozwoju w atmosferze emocjonalnego bezpieczeństwa – wzajemnej życzliwości, zrozumienia i szacunku.

Abstract: Social Climate of Institutional and Family Educational Environment

The author discusses the social climate of institutional and family educational environment. There's made a detailed research review of social climate issue in social rehabilitation institutions and care-education centres complied with the own research describing prevailing dimensions of social climate in family children's homes.

Key words: social climate, social rehabilitation institutions, care and education institutions, family children's homes.

Bibliografia

- [1] Frąckowiak P., 2006, *Kierunki rozwoju resocjalizacji w polskich zakładach dla nieletnich*, Garmond Oficyna Wydawnicza, Warszawa.
- [2] Granosik M., Gulczyńska A., Szczepanik R. (2014), *Klimat społeczny instytucji wychowawczych i jego uwarunkowania. Perspektywa pracowników i wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych (MOW) i socjoterapii (MOS)*, [w:] *Zapobieganie wykluczeniu z systemu edukacji dzieci i młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Perspektywa pedagogiczna*, (red.) Kowalska J.E., Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- [3] Halpin A.W., Croft D.B., 1963, *Organizational Climate of Schools*, University of Chicago, Midwest Administration Center, Chicago.
- [4] Konopczyński M., 2006, *Metody twórczej resocjalizacji*, PWN, Warszawa.
- [5] Moss R., 1975, *Evaluating Correctional and Community Settings*, Wiley, New York.
- [6] Moos R.H., 1979, *Evaluating Educational Environments: Procedures, Measures, Findings and Policy Implications*, Jossey-Bass, San Francisco.
- [7] Nowak B.M., 2006, *Funkcjonowanie internatów i burs publicznych w aspekcie wyrównywania szans edukacyjnych młodzieży*, Zamość.
- [8] Nowak B.M., 2011, *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, PWN, Warszawa.
- [9] Nowak B.M., 2015, Raport z badań nad klimatem społecznym w rodzinnych domach dziecka, Warszawa (badanie zlecone Pedagogium WSNS przez Fundację ORLEN „Dar serca”), nieopublikowany.
- [10] Pustkowiak L., 2000, *Diagnoza środowiska wychowawczego zakładu poprawczego*, „Opieka. Wychowanie. Terapia”, nr 4.

- [11] Pytka L., 1983, *Klimat społeczny instytucjonalnych środowisk wychowawczych*, „Studia Pedagogiczne”, t. 46.
- [12] Pytka L., 2000, *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Warszawa.
- [13] Skuza A., 2012, *Klimat społeczny polskiego zakładu poprawczego (pedagogiczna analiza czynników kreujących)*, „Resocjalizacja Polska”, nr 3.
- [14] Sobczak S., 2007, *Klimat społeczny instytucji resocjalizujących*, „Pedagogika Społeczna”, nr 3.
- [15] Staniaszek M., 2014, *Klimat społeczny młodzieżowych ośrodków wychowawczych w Polsce. Studium resocjalizacyjne*, niepublikowana praca doktorska, Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- [16] Zalewski G., 2004, *Klimat społeczny instytucji resocjalizacyjnych a poziom psychotyzmu u wychowanków*, Wydawnictwo Akademii Medycznej, Białystok.

Źródła internetowe

- [17] Bielak A., Czepczyńska E., Sitarczyk M., Sobiecka-Górniak G., 2001, *Raport diagnostyczny. Poglębiona i zaktualizowana analiza sytuacji pod kątem Odbiorców i Użytkowników w ramach projektu „Świat dobrej przyszłości”*, Lublin, http://fim.org.pl/wp-content/uploads/2012/06/Analiza_sytuacji_Odbiorcow_i_Uzytkownikow.pdf [dostęp: 12.03.2016].
- [18] Zięba-Kołodziej B., 2009, *Bursa szkolna w percepcji wychowanków*, PWSZ, Tarnobrzeg, <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/5184> [dostęp: 12.03.2016].